

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.25>

ГЕНЕЗА ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В ДОКТРИНІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Бігунець Р.Р.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

e-mail: roman.bihunets@uzhnu.edu.ua

Бігунець Р.Р. Генеза теоретичних уявлень про юридичні факти в доктрині цивільного права.

У науковій статті обґрунтовано, що юридичні факти тривалий час знаходяться у фокусі наукових досліджень як українських, так зарубіжних вчених, зокрема європейських. Виявлено зміни у доктринальних підходах до поняття та ознак юридичних фактів починаючи із римського права, у працях німецьких, італійських та французьких дослідників, а також англійських та американських вчених. Виявлено, що більший внесок у розвиток доктрини цивільного права у частині юридичних фактів здійснили саме італійські та німецькі вчені. Американські та англійські дослідники не так багато приділяють уваги з'ясуванню поняття та сутності юридичних фактів, оперують конкретикою та із обережністю відносяться до абстрактних юридичних категорій.

Встановлено, що у приватноправовій доктрині поняття «юридичні факти» доволі часто отожднюють із термінами «обставини», «результати», «події», додаються означення «істинність», «реальність». Доведено, що аби юридичний факт зумовив трансформацію правовідносин він має реально настати, відповідати істинним та реалістичним обставинам, саме тоді його можна розглядати як правовий інструмент, що забезпечує динаміку правовідносин. При цьому такі інструменти є правовими, оскільки визнаються правовою нормою як підстава для виникнення, зміни та припинення правовідносин, а також мають здатність перетворювати фактичну ймовірну модель поведінки на правомірні достовірні факти.

Виявлено, що юридичні факти також доволі часто розглядають крізь призму механізму правового регулювання. Вказаний підхід узгоджується із доктринальним розумінням поняття «механізм правового регулювання», що відображає триваючі процеси, що впливають на суспільні відносини, характеризуються системністю та включеністю самостійних елементів (правових норм; правових відносин; суб'єктивних прав та обов'язків; юридичними фактами; реалізацією прав і обов'язків).

Систематизовано наукові погляди та виділено такі ознаки юридичних фактів: конкретність; індивідуальність; темпоральність; нормативність; об'єктивність; інформативність; наслідковість; формальна визначеність; стимулююча дія.

Ключові слова: юридичний факт, ознаки, доктрина, цивільне право, генеза, механізм правового регулювання.

Bihunets R.R. Genesis of theoretical ideas about legal facts in the doctrine of civil law.

The scientific article substantiates that legal facts have long been the focus of scientific research by both Ukrainian and foreign scholars, in particular European ones. Changes in doctrinal approaches to the concept and features of legal facts have been identified, starting with Roman law, in the works of German, Italian and French researchers, as well as English and American scholars. It has been found that the greatest contribution to the development of the doctrine of civil law in terms of legal facts was

made by Italian and German scholars. American and English scholars do not pay much attention to clarifying the concept and essence of legal facts, operate with specificity and are cautious about abstract legal categories.

It has been established that in the private law doctrine the concept of «legal facts» is quite often identified with the terms «circumstances», «results», «events», the definitions «truth», «reality» are added. It has been proven that in order for a legal fact to cause the transformation of legal relations, it must actually occur, correspond to true and realistic circumstances, and then it can be considered as a legal instrument that ensures the dynamics of legal relations. At the same time, such instruments are legal, since they are recognized by the legal norm as the basis for the emergence, change and termination of legal relations, and also have the ability to transform the actual probable model of behavior into legitimate reliable facts.

It has been found that legal facts are also quite often considered through the prism of the mechanism of legal regulation. This approach is consistent with the doctrinal understanding of the concept of «mechanism of legal regulation», which reflects ongoing processes that affect social relations, characterized by the systematicity and inclusion of independent elements (legal norms; legal relations; subjective rights and obligations; legal facts; implementation of rights and obligations).

Scientific views are systematized and the following features of legal facts are highlighted: specificity; individuality; temporality; normativity; objectivity; informativeness; consequentiality; formal certainty; stimulating action.

Key words: legal fact, signs, doctrine, civil law, genesis, mechanism of legal regulation.

Постановка проблеми. Юридичні факти перебували у фокусі наукових досліджень багатьох вчених як в Україні, так і в європейських державах, оскільки саме із ними пов'язана динаміка правових відносин, їх виникнення, зміна та припинення. Методологія дослідження теоретичних уявлень про юридичні факти у доктрині приватного права теж зазнала трансформації під впливом глобалізації та цифровізації, появи екстраординарних правових режимів та необхідністю реформування правових норм. Саме тому, вкрай актуально дослідити генезу теоретичних уявлень про юридичні факти в доктрині цивільного права.

Мета дослідження: на основі аналізу генезу теоретичних уявлень про юридичні факти в доктрині цивільного права сформулювати авторський підхід до поняття та ознак юридичних фактів.

Стан опрацювання проблематики. Юридичні факти досліджуються вченими не одне століття, а у аспекті закріплення підстав виникнення правовідносин, то це мало місце ще у римському праві. Зокрема, за часів Гая було виділено чотири підстави – «контракт, квазіконтракт, делікт та квазіделікт», згодом вказаний перелік було доповнено односторонніми угодами. Крім того, були виділені строки та терміни, насамперед для шлюбних та спадкових відносин [1, с. 44-45].

Першість у означенні юридичних фактів, зроблених після наукових осмислень римських правників, належить німецьким дослідникам А. Манігке та В. Савінї, які зауважили, що під «юридичними фактами є всі події, що зумовлюють виникнення або припинення правовідносин» [2]. Загалом більше уваги приділяли проблемі юридичних фактів саме німецькі та італійські дослідники, при цьому вони не тільки розглядають поняття та сутність юридичних фактів, проводять класифікацію, з'ясовують їх роль у правозастосуванні [3, с. 111–113]. Серед німецьких дослідників важливе значення у розвиток теорії юридичних фактів внесли саме фахівці із цивільного права, що було обумовлено розвитком майнових відносин (Г. Дернбург, Р. Зом, Г. Пухта, А. Тон тощо) [4, с. 6]. Французький вчений соціолог Е. Дюркгейм обґрунтував важливу роль соціальних фактів, що є основою для розкриття соціальної реальності, під якими вчений розглядає образ певної дії, яка здатна під впливом зовнішнього примусу передати власне існування, що незалежне від індивідуального прояву [5, с. 7]. Англійські та американські вчені не так багато приділяють уваги з'ясуванню поняття та сутності юридичних фактів, оперують конкретикою та із обережністю відносяться до абстрактних юридичних категорій [6, с. 237]. Проте вкрай необхідно дослідити сучасні тенденції та підходи у доктрині цивільного права до поняття та ознак юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу. У приватноправовій доктрині поняття «юридичні факти» доволі часто ототожнюють із термінами «обставини», «результати», «події», додаються означення «істинність», «реальність». Вчені зауважують і на тому, що юридичні факти є базовою категорією

як теорії права, так і різних галузей права [7, с. 8]. Безперечно, аби встановити реальні обставини та деталі того, що відбулося, буде здійснено аналіз об'єктивних та суб'єктивних результатів діяльнісного процесу.

На думку О.І. Харитонової поняття «юридичний факт» поєднує матеріальний та юридичний аспекти, будучи одночасно як явищем дійсності (події та дії), у той же час такі факти є передбаченими правовими нормами [8, с. 45]. До матеріальних складових сутності юридичного факту відносять: реальні явища життя, нормативну науково-практичну конструкцію (факт-модель), наявність юридично виділених ознак; конкретність; індивідуальність; відображення інформації про суспільні відносини [7, с. 9].

Щоб юридичний факт зумовив трансформацію правовідносин він має реально настати, відповідати істинним та реалістичним обставинам, саме тоді його можна розглядати як правовий інструмент, що забезпечує динаміку правовідносин. При цьому такі інструменти є правовими, оскільки визнаються правовою нормою як підстава для виникнення, зміни та припинення правовідносин, а також мають здатність перетворювати фактичну ймовірну модель поведінки на правовірітні достовірні факти.

На думку Х.В. Приходько юридичні факти є конкретними життєвими обставинами, явищами, елементами соціальної дійсності, а також обставинами, які визнані нормою права, безпосередньо чи не прямо у законі, так як точно передбачені гіпотезами правових норм [9, с. 59]. П.М. Рабінович вважає, що юридичні факти – це передбачені гіпотезами правових норм чіткі обставини, при настанні яких можуть виникати, змінюватися/припинятися правові відносини [10, с. 84]. В.А. Андронova під юридичним фактом пропонує розуміти «ту зону дії права, у якій правова норма стикається із життєвою дійсністю», саме тому юридичний факт дозволяє вийти правовідношенню у площину фактичних відносин, показує взаємозв'язок правового відношення із іншими суспільними науками, зокрема соціологією [11, с. 150].

У доктрині цивільного права під юридичним фактом пропонують розглядати обставину, при наявності якої відбувається становлення/припинення/зміна цивільного права чи обов'язку, виникнення інших цивільно-правових наслідків [12, с. 14]. З.В. Ромовська обґрунтовує, що юридичний факт має значення, оскільки не тільки зумовлює виникнення прав/обов'язків, але і змінює та припиняє їх [13, с. 325]. М.Д. Пленюк вважає, що юридичний факт є певною життєвою ситуацією, що має такі ознаки як закріплення у правовій нормі певної абстрактної моделі поведінки, що зумовлює настання юридичних наслідків, а також наявність реальних життєвих обставин. Із вказаного науковиця робить вірний висновок про неможливість існування юридичного факту у майбутньому [14, с. 123].

Юридичні факти також доволі часто розглядають крізь призму механізму правового регулювання. Зокрема, С.О. Погрібний зауважує, що механізм правового регулювання зобов'язальних відносин є послідовним ланцюгом зміни правових явищ, у якому саме за допомогою юридичних фактів відбуваються такі зміни у цивільних правах та обов'язках [15, с. 65]. Вказаний підхід узгоджується із доктринальним розумінням поняття «механізм правового регулювання», що відображає триваючі процеси, що впливають на суспільні відносини, характеризуються системністю та включеністю самостійних елементів (правових норм; правових відносин; суб'єктивних прав та обов'язків; юридичними фактами; реалізацією прав і обов'язків). При цьому ми погоджуємося із позицією В.В. Луця про те, що розмежування стадій процесу правового регулювання є умовністю, адже на практиці доволі важко розмежувати окремі стадії, і як прикладі вчений наводить договір купівлі-продажу товару, який виконується у повній мірі у момент його укладення [16, с. 22–24]. На динамічність механізму правового регулювання вказує С.О. Сліпченко при аналізі особистих немайнових відносин, звертає вчений увагу також на те, що юридичний факт може встановлювати момент початку динаміки правовідносин, визначати вид такої динаміки [17, с. 197]. З вказаною позицією ми погоджуємося, адже настання юридичного факту обумовлює момент початку трансформації у відносинах.

Крім того, зустрічається і підхід включення до поняття «механізм правового регулювання» окрім правових засобів, також норм моралі, звичаєві норми, правові позиції, презумпції тощо. Вказаний підхід теж доволі обґрунтований, особливо у частині правового регулювання сфери приватних відносин, у тому числі сімейних. Такі погляди поділяє також А.Б. Гриняк, який обґрунтовує, що механізм правового регулювання (на прикладі підрядних договірних відносин) є системою правових засобів/способів/форм, що здійснюють впорядкування відносин, а також які

відображають ідеальні моделі, закладені правовими нормами чи договорами, що зумовлюють виникнення прав і обов'язків [18, с. 76].

Враховуючи різноманітність наукових підходів до поняття «юридичний факт», важливо з'ясувати їх ознаки.

Одна із ключових ознак юридичних фактів – їх закріплення у якості підстави для динаміки правовідносин у певній правовій нормі. При цьому постає питання чи всі юридичні факти є закріплені у правових нормах? У доктрині права є підхід до класифікації засобів визначення юридичних фактів, зокрема їх поділу на нормативні (ті, які безпосередньо визначені правовими нормами) та інформаційно-пошукові (ще зустрічається назва аналітично-пошукові), останні не є прямо визначені, проте впливають із змісту правової норми. Ми поділяємо вказані доктринальні підходи і вважаємо, що юридичні факти в цивільному праві теж можуть бути нормативними та інформаційно-пошуковими.

Загалом, у науковій літературі виділяють такі ознаки юридичних фактів:

1) конкретність (жоден юридичний факт не може бути думкою, внутрішньою життєвою подією [19, с. 62], факти виникають поза правом, але саме воно надає їм юридичного статусу для упорядкування суспільних відносин [20, с. 85]);

2) індивідуальність (юридичний факт як правило є дією певного суб'єкту, а коли він є у формі події, то так само буде мати вплив на певного суб'єкта правовідносин, впливаючи на його права та обов'язки [19, с. 60]);

3) темпоральність (кожен юридичний факт має темпоральні критерії, будучи обставинами реальної дійсності факти мають початок та кінець часу існування, крім того можуть мати і місце свого існування [21, с. 169]);

4) нормативність (юридичний факт може спричиняти виникнення, зміну та припинення правовідносин, якщо він сам є визначений у нормі права, тобто факт є життєвою обставиною, що нормативно визначена і тільки тоді він спричиняє правові наслідки [22, с. 86], а відповідно юридичні факти є частиною предмету правового регулювання);

5) об'єктивність (переважна частина фактів є незалежною від волі окремих суб'єктів, наприклад народження дитини, не залежно від певного впливу на ці процеси людини, повного контролю за біологічними процесами нема [21, с. 170]);

6) інформативність (кожен юридичний факт у собі містить певну інформацію, сигналізує про можливі трансформації у правовідносинах, таким чином вони є інформуючи ми індикаторами для суспільних відносин. Юридичний факт містить інформацію про стан суспільних відносин, які включені до предмету правового регулювання [23, с. 380]. Зустрічається і підхід про народження та існування юридичних фактів у інформативному полі та містить у собі закодовані фактичні дані, може бути доказом інформації для виявлення істини про існування певних обставин [24, с. 8])

7) наслідковість (юридичні факти спричиняють певні правові наслідки, як дія, так і бездіяльність, подія може спричинити певний правовий результат. У цьому процесі навіть прослідковується певний причинний зв'язок як правова категорія між юридичним фактом та зумовленими ним наслідками. І навіть тоді, коли наслідки настали по події, об'єктивно, то вони детермінуються волею та свідомістю людей [25, с. 380] Вказану ознаку вчені виводять за допомогою діалектичного методу);

8) формальна визначеність (важлива ознака, що пов'язана із нормативністю, але передбачає належно матеріально оформленість юридичного факту, без чого він не буде діяти [21, с. 170]);

9) стимулююча дія (у багатьох випадках, юридичний факт стимулює позитивно учасників правовідносин до дій, оскільки його нормативна закріпленість є сигналом для сторін до можливого та бажаного для них настання правових наслідків. Як приклад. Вчені наводять страховий стаж, що стимулює до праці із офіційним працевлаштуванням та сплатою страхових внесків [26, с. 254]).

Висновки. Отож, юридичні факти є правовими трансформаційними інструментами, що опосередковують поєднання правової моделі, встановленої правовою нормою закону чи договору, та фактичних обставин реальної дійсності. Для юридичних фактів властиві такі ознаки: формальна визначеність та правова легітимація, об'єктивність, поєднання правової моделі та фактичних обставин дійсності, здатність трансформувати правові відносини, спонукати до їх виникнення, зміни та припинення, конкретність, індивідуальність, темпоральність та інформативність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гордєєв В.В. Юридичні факти в адміністративному судочинстві України: дисертація на здобуття наук. ступ. д.ю.н. Запоріжжя. 2021. 423 с.
2. Manigk A. Tatsachen, juristische – Handwörterbuch der Rechtswissenschaft. B. 5. Berlin und Leipzig, 1928. S. 847.
3. Maiorka K. Fatto giuridico – fattispecie. Novissimo digesto Italiano. Diretto da Antonio Asara e Ernesto Eula. 2008. Vol. 7. P. 217.
4. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів: монографія. К.: Вид-во Європейського університету 2011. 95 с.
5. Юридичні факти в доктрині приватного права України: монографія / М. Пленюк, А. Коструба. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.
6. Paralegal's Encyclopedic Dictionary. New York : Prentice Hall, 1979. P. 237.
7. Басай О.В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3 (6). С. 8–16.
8. Харитонов О. І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади) : моногр. Одеса : Фенікс, 2011. 346 с.
9. Приходько Х.В. Проблеми визначення конституційно-правового регулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. №1. С. 59-60.
10. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: *Навч. посібник*. 5 вид., зі змінами. К. Атіка, 2001. 174 с.
11. Андропова В.А. Юридичні факти у трудовому праві: поняття, ознаки та властивості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 149–154.
12. Отрадна О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: *монографія*. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
13. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручн. Київ, 2005. 560 с.
14. Пленюк М. Д. Поняття та ознаки юридичних фактів у доктрині зобов'язального права. *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 4 С. 121–126.
15. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: *моногр*. Правова єдність, 2009. 340 с.
16. Луць В.В. Договір як регулятор цивільних відносин. *Право України*, 2012. № 9. С. 19–25.
17. Сліпченко С.О. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 195–203.
18. Гриняк А.Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України: моногр. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 376 с.
19. Кутателадзе О.Д. Категорія «юридичні факти» та підстави виникнення зобов'язань за цивільним законодавством України. *Митна справа*. 2005. № 4. С. 59–63.
20. Чернадчук В. Окремі ознаки юридичних фактів у бюджетному праві. *Право України*. 2006. № 5. С. 85.
21. Коструба А.В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 168–172.
22. Чернадчук В. Окремі ознаки юридичних фактів у бюджетному праві. *Право України*. 2006. № 5. С. 86.
23. Кикоть Г. Проблеми класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права. *Право України*. 2003. № 7. С. 30
24. Шевченко В. Співвідношення понять «факту», «фактичних даних», «відомостей про факти» та «доказової інформації». *Право України*. 2003. № 2. С. 104.
25. Донська Л.Д. Об'єктивна і суб'єктивна складові у причинному зв'язку в сфері цивільного права. *Держава і право: зб. Наук. пр.. Юридичні і політичні науки*. 2005. Вип. 30. С. 380.
26. Бровченко Н.В. Юридичні факти у конституційному праві України: проблеми дефініції та виділення кваліфікаційних ознак. *Держава і право: зб. Наук. пр.. Юридичні і політичні науки*. 2008. Вип. 39. С. 249–256.